Osmanlı Dönemi Arazi Vakıflarının Menşei ve Hukukî Konumuyla İlgili Yeni Belgeler Yeni Yaklaşımlar#

Zekâi Mete*

Özet

Osmanlı döneminde kurulan vakıfların içinde, hem geçmişte hem de günümüzde belki de en sorun yaşayanların başında arazi vakıfları, diğer bir ifadeyle bünyesinde büyük araziler bulunduran vakıflar gelmektedir. Bilhassa Tanzimat'ın ilanı ve Arazi Kanunnamesi'nin neşri, arazi vakıfları için yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tarihlerden sonra vakıf arazilerin hukukî konumuyla ilgili farklı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Neredeyse doktrin haline gelen bu görüşler günümüze kadar devam etmiş ve yargı kararları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu çalışmada, bu görüşler öne sürülürken gözden kaçırılan ya da dikkat edilmeyen bazı tarihî dokümanlar kullanılarak, arazi vakıflarının menşei ve hukukî konumuyla ilgili farklı bir yaklaşım sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Arazi Vakfı, Temlik, Mülkname (Temlikname), Arazi Kanunnamesi.*

New Documents and New Approaches to Origins and Legal Status of Ottoman Land Waqfs

Abstract

Among the waqfs established in the Ottoman period land waqfs, in other words waqfs having large estates, are among the ones which faced most troubles both in the past and at present. Especially the proclamation of Tanzimat and Land Law caused new troubles for land waqfs. Various legal views about the status of land waqfs have been proposed since that time. Such views which have been treated as doctrines persisted up to present and have been quite influential on court verdicts. Using some historical documents which were ignored or not paid attention while formulating those views a different approach will be demonstrated about the origins and legal status of land waqfs in this study.

Key Words: *Land Waqf, Temlik, Mülkname, The Land Code.*

Bu çalışma, 5 Mayıs 2010 tarihinde Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin İstanbul Marmara Eğitim Vakfı işbirliğiyle düzenlediği "İstanbul'da Vakıf Kültürünün Dünü Bugünü" isimli sempozyuma sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

Osmanlı dönemi vakıflarının hukukî durumuyla ilgili olarak Cumhuriyet öncesinden günümüze değin konuyla bir şekilde ilgili olan yargı mensupları, vakıf idarecileri ve akademisyenler tarafından bir çok çalışma kaleme alınmıştır. Bu eserlerin kimisinde vakıflara ait eski kanunlar incelenmiş veya bu kanunlarla ilgili şerhler yazılmış, bir kısmında vakıf türlerinin izahı yapılmaya çalışılmış, bazısında ise vakıflarla ilgili eski dönemlere ait belgeler değerlendirilmeye çalışılmıştır[1].

Ancak bütün bu telif gayretlerine rağmen vakıflara ait bu tür çalışmaları meydana getiren uzmanların hem geçmişte hem de günümüzde üzerinde anlaşmaya ya da uzlaşmaya varamadıkları bazı konular hâlâ bulunmaktadır. Bunun nedenleri arasında bazı dönemlerde vakıflarla ilgili konulara sadece hukukî olarak değil bazen idarî, kimi zaman sosyal ve hatta bazen siyasî olarak yaklaşılması da etkili olmuştur denilebilir. Bu yaklaşımın izlerini, Osmanlı döneminden itibaren kaleme alınmış kanûnî düzenlemeler, kitaplar, makaleler, hukukî mütalaa ve yargı kararlarında da görebilmek mümkündür[2].

"Günümüzde mahkemelerde cereyan eden vakıf davalarının içinde, bilhassa Osmanlı dönemi arazi vakıflarıyla ilgili olanlar en fazla sorun teşkil etmektedir". Hukukî türleri nedeniyle sahih/gayri sahih, icareteynli/mukataalı, tavize tabi olup olmayacakları gibi konulardaki uyuşmazlıklar, özellikle 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1935 yılında yürürlüğe girmesi aşamasında ve sonrasında had safhaya ulaşmış ve vakıflarla ilgili bir çok yeni kanun ve yönetmelikler çıkarılmasına rağmen günümüze kadar hâlâ giderilememiştir. Vakıflarla ilgili davaların sayısının on binleri geçtiği yetkililerce ifade edilmektedir. Özellikle köken olarak vakıflara ait arazilerle ilgili davaların karara bağlanması bazen insan ömrünün yetemeyeceği bir sürece yayılmaktadır. Hatta bunlardan bir kısmının yaklaşık 150 seneden beri -bazı kesintilerle günümüze kadar- devam ettiği bilinmektedir. Bu çekişmeler çeşitli tarihlerde gerçekleştirilen kadastro çalışmalarındaki eksik, yanlış ve hatta kasıt ihtimalini dahi akla getirebilecek türdeki uygulamaların olduğu da dikkati çekmektedir.

Gerek geçmişte gerek günümüzde taraflar arasında ciddî sorunlara yol açmış olan yargılamalar sürecinde, ispat vesikası hükmündeki tarihî dokümanların yeterince kullanılmamış olması ayrıca dikkati çekmektedir. Aslında vakıf arazilerle ilgili dava dosyalarında Osmanlı dönemine ait bir takım belgeler bulunmaktadır. Ancak bunların çoğunun –vakfiyeler hariç tutulacak olursa- son dönem tapu senetleri ya da vakıf temessükleri gibi Osmanlı bürokrasisinin nisbeten geç dönemlerine ait vesikalar olduğu görülmektedir.

Mazbut vakıflara ait arazi davalarında taraf olan Vakıflar Genel Müdürlüğü iddialarını destekleyecek mahiyetteki belgeleri yeterince ibraz edememekte, mülhak vakıflarla ilgili yargılamalarda ise -aslında vakıf temsilcilerinin ellerinde yüzlerce olması gereken eski döneme ait belgeler bir şekilde yok olduğundan- bunlar da haklarını ispata yarayacak belgeleri mahkemelere gereği kadar sunamamaktadırlar. Bu durumda, eğitim-öğretim döneminde Osmanlı dönemi vakıf hukukuyla

---

1 Osmanlı vakıf hukukuyla ilgili geniş bir literatür çalışması için bkz. Tahsin Özcan " Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sayı 5, İstanbul 2005, 513-552.

2 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat, Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi* (Sadeleştiren Neşet Çağatay), c. III-IV, Ankara 1992, s. 287.
Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995, s. 70-72, 379-516.

ilgili yeterince –belki de hiç- ders görememiş olan yargıç[3] davayı mecburen bilirkişilere havale etmektedir. Bu aşamadan sonra da bilirkişiler genelde şu yolu izlemektedir: Dava dosyasına sunulan ve sayıları genelde çok az olan tarihî belgeler incelenmekte, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde vakıf hukuku konusunda yazılmış belli başlı müracaat eserlerine başvurulmakta, ilgili konudaki Yüksek Mahkeme kararlarına atıfta bulunulmakta ve neticede hukukî mütalaa bildirilmektedir. Bu süreçte, davaya konu arazilerin hukukî konumunun oluştuğu dönemler dikkate alınmadan ve bir nevi anokronizm yapılarak Arazi Kanunnamesi'nin ilgili bazı maddelerinden meded umulmakta, karar aşamasında ise etkili olan argüman ve yöntemin daha çok öğreti ve doktrin olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu aşamada, bilirkişilerin mütalaalarını –ve dolayısıyla da mahkeme kararlarını- etkileyebilecek mahiyette çok önemli bilgi ve belgelere ulaşılmasını sağlayacak olan bir kanal atlanmış gözükmektedir: Bu da tatbikat, yani dönemin hukukî uygulamalarıdır. Arazi vakfının tesis edildiği dönemin hukuk bürokrasisi ve hukuk kurumlarının ürettiği belgeler bu konuda ne demektedir? Bu kaynakların ciddî şekilde ihmal edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere genel bir hukuk kuralı olarak *"her olay vuku bulduğu ve her işlem yapıldığı tarihteki mevzuat hükümlerine tabidir"*. Bu husus 2762 sayılı eski Vakıflar Kanunu'nun 42. maddesinde de benzer şekilde yer almaktadır: "*Bu kanunun hükümleri yürümeğe başlamadan evvel ortaya çıkan olayların hukukî hükümleri, o olayların olduğu zamanda yürürlükte olan esaslara bağlı kalır ...*".

Öyleyse *"olayın vuku bulduğu"*, ya da *"olayların olduğu zaman"* hangi dönemlerdir? Osmanlı arazi vakıflarının çoğu XV. ve XVI. asırlarda kurulmuştur. Sonraki dönemlerde tesis edilmiş olanları da vardır, ancak öncekilere oranla sayıları oldukça azdır. Bu durumda arazi vakıflarının hukukî mahiyetiyle ilgili sorunların çözümü de XV. ve XVI. yüzyıllara ait vakıf hükümleri ile dönemin hukukî ve idarî kurumlarından çıkmış resmî belgelerin çözümlenmesinde ve değerlendirilmesinde yatmaktadır.

Aslında vakıf arazilerle ilgili olarak Osmanlı dönemi –mahkemeler, Şura-yı Devlet, Şeyhülislamlık gibi- hukuk kurumlarının vermiş olduğu kararlar, dönemin kanunları ve vakıfların hukukî statüsü ile tenakuz oluşturmayacak mahiyettedir. Dolayısıyla bu kararlar ile bunlara mesned teşkil eden vesikalar, bugün de aynı mahiyetteki davalarda rahatlıkla delil olarak kullanılabilecek konumdadırlar. Ancak, yukarıda da temas edildiği üzere, vakıf arazilerle ilgili davaların tarafı olan kişi ve kurumların, bu tür belgeleri kullanmaları bir tarafa varlığından bile haberdar oldukları şüphelidir.

[3] Aslında bu konuda günümüz yargısının kurumsal yapılanmasında bir eksiklik olduğu ortadadır. Osmanlı döneminde Tanzimat sonrasında hukukî yapının Avrupa endeksli teşkilatlanması sürecinde Ticaret, Ceza, Nizamiye, Asliye, Sulh mahkemeleri vb. gibi ihtisaslaşmanın yaşandığı dönemlerde, ayrıca bir de Evkaf Müfettişliği adında ayrı bir yargı kurumu bulunmaktaydı. Günümüzde de bu ihtisaslaşma Sulh Hukuk, Asliye Hukuk, Asliye Ticaret, Sulh Ceza, Asliye Ceza, Ağır Ceza, Kadastro, Aile, Vergi, Çocuk mahkemeleri vb. şeklinde daha da ayrıntılı bir şekilde tekâmül etmişken, halihazırda derdest olan on binlerce davaya rağmen hâlâ sadece vakıflarla ilgili davalara bakan müstakil mahkemelerin kurulmamış olması bir eksiklik gibi durmaktadır. Vakıflar konusunda açılan davalar, eğer vakfa ait bir gayri menkulun işletmesi, kirası, vakıf kurucusunun soyundan gelenler tarafından açılan "tevliyet", "galeye müstehak evladın tesbiti" ya da "intifâ" gibi konularda ise Asliye Hukuk mahkemelerinde; vakfa ait arazilerle ilgili tapu iptal ve tescil konusunda ise –konu arazi olduğu için- Kadastro mahkemelerinde açılmaktadır. Özellikle arazi davalarının yerinde görülmesi ve dava konusu arazilerin de genelde kır kesiminde bulunması, buralardaki Kadastro Mahkemelerinde görev yapan yargıçların vakıf konusunda tecrübesiz 3. veya 4. derecede hukukçular olmalarını gerektirmektedir. Bu yüzden vakıflarla ilgili tüm davaların görülebileceği müstakil "Vakıf Mahkemeleri"nin kurulması ve bu konuda uzman yargıçların yetiştirilmesi zaruri gibidir.

İşte bu çalışmanın temel amacı, vakıflar konusundaki mevzuata hakim olan Osmanlı hukukçularının aslında pek ihtiyaç duymadıkları, ancak günümüzde devam eden vakıf arazilerle ilgili davalarda, taşınmazın hukukî konumunun tesbiti konusunda yargı mensuplarına yol gösterebilecek ve kanaat oluşturabilecek mahiyette bulunan yüzyıllar öncesine ait bazı hukukî vesikaların varlığına dikkat çekmektir. Gerçekte bu belgeler arşivlerde ortaya yeni çıkarılmış dokümanlar değildir. Yıllardan beri tasniflerde, defterlerde araştırıcılar tarafından kullanılmaktadır. Ancak vakıf arazi davalarında delil olarak kullanılmaları gündeme gelmemiştir. Bunun nedeni de tarafların veya bilirkişilerin sadece dava dosyalarındaki eski vesikaları ya da eski dönemlere ait başvuru eserlerini kullanıp, arşivlerde dönemin uygulamalarının ürünü olan bu vesikaları göz ardı etmeleridir. Halbuki bunlar, muhtevaları itibariyle arazi vakıflarıyla ilgili bir çok davadaki tıkanmaları açabilecek mahiyettedirler.

Arazi vakıflarıyla ilgili olarak en fazla itirazda bulunulan ve artık neredeyse tartışmasız kabul edilen görüş, miri arazinin vakfedilemeyeceği konusundadır. Bu konuda gerek eski/yeni hukukla ilgili kitaplarda/makalelerde ve gerekse günümüzde öğretide, bu gibi arazinin temlik şartları ya da hangi durumlarda mülkiyete dönüşebileceği uzun uzadıya anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak bu konuda da yine eksik bir taraf bulunmakta gibidir. Bu tip çalışmaların kaynağı ekseriyetle 1274/1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin şerhi mahiyetinde olan eserlerdir. Yapılan değerlendirmelerde eski fıkıh kitaplarındaki teorik görüşler dikkate alınmakta, arazi vakıflarının tesis edildiği dönemdeki uygulamalara ait hukukî örnekler neredeyse hiç bulunmamakta, var olanlar da birbirini tekrarlamaktadır.

Halbuki söz konusu dönemlere (XV.-XVIII yüzyıllara) ait on binlerce belge ve defter arşivlerimizde muhataplarını beklemektedir. Tamamen uygulamanın birer ürünü olan bu vesikalardan haberdar olmadan yazılacak her yazı, verilecek her karar eksik olacaktır.

Şimdi Osmanlı arazi vakıflarıyla ilgili olarak, bugünkü öğretide yer alan bazı görüşleri de doğrudan ilgilendirdiğini düşündüğümüz tarihî arşiv belgelerinde yer alan arazi mülkiyeti ya da satışı konusundaki uygulamaları inceleyelim.

Osmanlı dönemine ait bir çok kayıttan anlaşıldığı kadarıyla arazi mülkiyetinin üç yolu vardı: Birincisi Osmanlı'nın fethettiği bölgelerde şahısların mülkiyetinde bıraktığı gayri menkuller. İkincisi, bilhassa ilk dönem padişahlarının temlikleri suretiyle mülkiyete dönüşen gayri menkuller. Üçüncüsü de ilk iki kategoride oluşmuş gayri menkullerden kanunî ve hukukî yollarla yapılmış satış sonucu gerçekleşen gayri menkul mülkiyetidir. Burada incelenecek olan arazi türleri son iki kategoride yer alanlardır.

Osmanlı diplomatikasında mülkname veya temlikname olarak anılan belgelerin mahiyeti neydi? Bunlar dönemin hukuk ve idarî mevzuatına göre uygulamada ne ifade etmekteydiler?

Bazı çalışmalarda mülkname veya temlikname olarak anılan belgelerin miri arazinin tefviz ve tasarrufunu gösterir belgeler olduğu, rakabenin (kuru mülkiyetin) devlete ait olduğu, burada temlik edilenin yani mülk olarak verilenin arazinin kullanım hakkı veya araziden elde edilen vergiler olduğu belirtilmiştir[4]. Bu yüzden temlik edilen bu arazilerin vakfedilmesiyle oluşan vakıflara da gayri sahih ya da tahsisat kabilinden vakıflar denilmiştir. Yani söz konusu gelir vakfa tahsis edilmiş kabul edilmektedir.

---

[4] Ahmet Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 553-554.

Buraya kadar her şey öğretideki gibi yürümektedir. Ancak öğretiye uymayan bir gelişme vuku bulduğunda, yani temlik edilen arazilerin vakfedilmediği durumlar için neler söylenebilecektir. Temlik edilen arazi vakfedildiği takdirde gayr-i sahih kabul edilmektedir. Peki bu arazi vakfedilmezse ve satışa konu olursa, gerek mülkname türü belgelerin tanımlanması, gerekse bu belgelere konu olan arazilerden oluşan vakıfların statüsü hakkındaki neler söylenebilecektir?

Yukarıdaki mülkname tarifine göre temlike konu olan bir arazinin, temlik edilen şahıs tarafından satılamaması gerekmektedir. Çünkü ifadeye göre yerin (arzın) mülkiyeti şahsa değil devlete aittir. Dolayısıyla bu durumu, hem temlik muamelesini sonuçlandıran hukukî ve idarî kurumların (Sadaret, Defterdarlık ve Divan-ı Hümayun bürokratlarının), hem de yargı kurumlarının (tüm mahkemelerin, ve özellikle kazaskerlik ve şeyhülislamlık bürolarının) bilmesi doğal olmalıdır. Bu kurum ve bürokratların, temlik sonucu edinilen böyle bir gayri menkulun satışı talebiyle karşılaştıklarında, -yukarıdaki ifadeye göre- devlete ait bir arazinin satışına mani olmaları beklenmelidir.

Peki beklenenin tam tersi gerçekleştiğinde bu nasıl izah edilebilir? Yani bir şahıs kendisine temlik edilen araziyi vakfetmese, bir müddet kullandıktan sonra satmaya kalksa ne olacaktır?[5] Bu mümkün müdür? Bunun örnekleri var mıdır? Buna karşı devletin, sistemin, hukukî, idarî ve malî bürokrasinin tavrı ne yönde olmuştur?

Aslında uygulamaya bakıldığında cevap basittir. Bu kişiler kendilerine temlik edilen arazileri (köyleri, mezraları, çiftlikleri, çayırları) dönemin hukuk sistemi içinde, hukukî yetkililerin huzurunda ve şahitler vasıtasıyla gerçekleşen akitlerle üçüncü şahıslara çok rahatlıkla satabilmişlerdir. Haklarında hiçbir işlem yapılmamış, satışlar mahkemelerce muteber kabul edilmiş ve araziyi satın alanın eline satış hücceti verilmiştir.

Şimdi bu temlikler ve sonrasında gerçekleşen satışlara ait belgelerden bazıları incelenecektir. Burada temlik edildikten sonra vakfedilmiş arazilerle ilgili veriler yerine, aksine vakfedilmemiş, tapu defterlerinde hâlen şahıslar üzerinde mülk olarak kaydedilmiş, ya da satışa konu olmuş araziler ele alınacaktır. Çünkü temlikten sonra vakfedilen arazi bugünkü yaklaşımla gayri sahih, tahsisat kabilindendir. Bu düşünce de arazinin miri menşeli olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak miri menşeli olduğu düşünülen arazilerin satışı için neler söylenebilecektir?

Şimdi temlik edildikten sonra vakfedilmeyip şahısların mülkiyetinde kalan veya bu kişilerce ya da varisleri tarafından üçüncü şahıslara satılmış olan arazilere ait belgelerden bazılarını sunalım:

1. Kütahya'da Eğrigöz nahiyesine tabi Selhane-i Köprücük köyü Arslancuk Bey'in oğlu Yakub Bey tarafından İbrahim Paşa'ya satılmıştır[6].

2. Osman Çelebi isimli şahıs, Denizli'deki Karaboyalık köyünde bulunan Boyalık ve Dağlıkaç çiftliklerini Menteşe alaybeyi İskender Bey'e satmıştır[7].

---

[5] Mülkname (temlikname) türü belgelerin hepsinde, temlike konu olan gayri menkul üzerinde temlik sahibinin ne gibi yetkilerinin olduğunu gösteren şu ifadeler yer almaktadır: "… dilerse sata, dilerse hibe ede, dilerse tescil ede, murad edinirse bağışlaya …".
Prof. İsmet Sungurbey, bir mülkname metninde bu ifadeleri gördükten sonra, -eski görüşünü değiştirerek- belgede zikredilen gayri menkullerin artık o şahsın mülkü olması gerektiğini ifade etmiş ve bu tarihten yaklaşık altı ay kadar sonra da vefat etmiştir.

[6] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri (*TD).* nr. 438, s. 21

[7] *Aynı defter*, s. 55

3. Gelibolu'ya bağlı Dündar isimli köy Yedikule Dizdarı İskender Bey'in "mülkü" iken eski Hazinedarbaşı Ali Ağa kendisinden satın almıştır. Ali Ağa'nın Mısır seferinde ölümünden sonra metrukâtına devlet tarafından el konulmuş ve diğer malları gibi bu köy de "beylikten" satışa çıkarılmış ve Emir-i Ahurbaşı Ahmed Ağa satın almıştır[8].

4. Biga kazasına bağlı Örtülüce köyü yakınındaki İshak Paşa oğulları Piri ve İbrahim beylerin mülkü olan mandıra, içindeki hayvanlar ve mezraları ile "bilcümle hududu ve tevabii ile" Tarsus sancakbeyi Hasan Bey tarafından Anadolu Kazaskeri Mevlana Muhyiddin Efendi'nin huzurunda satın alınıp hüccet düzenlenmiştir[9].

5. Çinbi (Çimpe) kazasına bağlı Platnos köyü Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'ın kızı Gevher Melek Sultan'a II. Bayezid tarafından temlik edilmiş, o da bu köyü Aynişah Hatun'a satmıştır. Satış hücceti tahrir katipleri tarafından görülmüş ve deftere kaydedilmiştir[10].

6. Yine Gevher Melek Sultan'a II. Bayezid tarafından temlik edilen Çinbi kazasındaki Kalamiç köyü de sonradan Sadrazam Hersekzâde Ahmet Paşa tarafından satın alınmıştır[11].

7. Saruca Bey'in kızı Cevher Hatun'un ölümü üzerine, "mülkü olan" Kırık Ali köyü oğlu Mehmed Bey'e intikal etmiş ve ondan da Mustafa Paşa "bey'-i şer'iyye ile satun" almıştır. Satış hücceti katipler tarafından görülmüştür[12].

8. (Eskişehir'de) Karacaşehir kazasına bağlı olan ve timar sistemi içinde yer alan üç köy sonradan "Kral oğlu İshak Bey'e mülkiyet tarikiyle verilmiş", ölümünden sonra oğlu Mehmed Bey'e intikal etmiş, o da "zikr olan mülk" köyü İstanbul kadısının hüccetiyle Kasım Paşa'ya satmıştır[13].

9. Bahşi Bey'in iki oğlu Hızır ve Ahmet beyler Trakya'da Pınarhisar kazasında Kurt ve Yüreğil köyleri arasında Manastır isimli vadinin üzerindeki iki mülk mandıralarını ve mandıralara ait olarak yakındaki Yuvan isimli köye ve Kıraçlıcak adlı dereye kadar uzanan ve yılda üç yüz araba ot biçilecek büyüklükteki çayırlarını, içindeki hayvanları, armut ağaçları ve yüz ineği ile birlikte Sadrazam Ayas Paşa'ya 75 bin akçeye satmışlardır[14].

10. Tekirdağ'a bağlı Kutluca, Umur ve Paşayiğit isimli köyleri Sultan II. Bayezid Hüseyin Ağa'ya temlik etmiş, ölümünden sonra söz konusu "mülk irsle" oğlu Mehmed Bey'e intikal etmiş ve o da mülk üç köyünü Sadrazam Pir Mehmed Paşa'ya satmıştır[15].

---

8 BOA, *TD.* nr. 75, s. 562

9 *Aynı defter*, s. 490

10 *Aynı defter*, s. 515.

11 *Aynı defter*, s. 519.

12 *Aynı defter*, s. 526.

13 BOA, *TD.* nr 438, s. 232

14 İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi, İstanbul Kadılığı *Evkaf-ı Hümayun Sicilleri*, 4/40

15 BOA, *TD.* nr. 50, s. 216-218

11. Hersekzade Ahmed Paşa Balıkesir'e bağlı Ayşe Bacı köyünü İshak Paşa'nın oğlu Pîrî Çelebi'nin varislerinden[16] "ber-vech-i şer'î satun" almıştır[17].

12. Van'ın Gevaş nahiyesindeki Pilo köyünün Vezir Ferhad Paşa'nın "mülk-i müşterâları" olduğu elindeki satış hüccetinden anlaşılmış ve tahrir defterine bu şekilde kaydedilmiştir[18].

13. Rumeli'de Akçakızanlık kazasında Sarı yaylağı, Yedek yaylağı ve Delikpınar isimli yaylaklar, defter-i hakanide Mehmed Han isimli şahsın mülkü olarak gözüktüğünden buralarda devlete ait koyunların otlatılamayacağına dair ferman gönderilmiştir[19].

14. Mısır'da Elmas bin Abdullah isimli şahıs, Menufiye vilayetindeki Nanatiye ve Şiragile isimli köyleri satın alarak Haremeyn-i Şerifeyn'e vakfetmiştir[20].

15. Çavuşbaşı Süleyman'ın vekili ve kardeşi olan Ayas Çavuş, Rumeli'de İlbasan sancağında İşbat kazasında Beliş isimli köydeki bir kışlağı satın almıştır[21].

16. Rumeli beylerbeyi iken tekâüd olan Ahmed Paşa'nın, Anadolu eyaletinde Karahisar kazasında Depe köyündeki mülk arazisinin sınırının bozulduğundan şikayetçi olması üzerine, arazinin sınırının bir heyetle tesbitini yapılıp keşif tutanağının kadı siciline kaydedilmesi ve Divan-ı Hümayun'dan "sınurnâme-i hümâyûnun" verilebilmesi için de bir suretinin İstanbul'a gönderilmesi fermanla bildirilmiştir[22]

Ömer Lütfi Barkan ve Enver Meriçli tarafından yayınlanan *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I* isimli eserde Bursa sancağı dahilindeki bir çok köy, mezra, çayır, çiftlik ve diğer arazilerin satışına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan önemli olanlardan bazılarını verelim:

17. Bursa kazasında Kelesan ve Karkın köyleri, padişah nişanıyla Şehzade Hatun'un mülkü iken, iki hissesi Edirne'deki Tahte'l-kal'a mescidine vakfedilmiş, kalan bir hissesi ise sonradan Sinan Bey'in kızı Hadice Hatun'un mülkü olmuş. Daha sonra bu köyün altıda iki hissesi Zağanos Bey'in oğlu Mehmed Çelebi tarafından satın alınmıştır[23].

18. Bursa'da Güvendik Lala Çiftliği isimli mezraa, Ali Bey'in kızı Hundi Hatun'un satın aldığı mülkü iken bir ara mensuh olmuş, daha sonra tekrar mukarrer tutulup mülkiyet üzere kullanırken, Mehmed Çelebi'ye satılmıştır[24].

---

16 Muhammed Ahmed Simsar, *The Waqfiyah of Ahmed Pasa, Philadelphia University of Pennsylvania Press, London: Humphrey Milford: Oxford University Press, 1940*, s. 74-75.

17 İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, hüküm 328.

18 BOA, TD 639, s. 8 (H. 1001)

19 BOA, MD 5, hüküm 688, 12 Rebiulahir sene 967 (11.01.1560).

20 BOA, MD 82, hüküm 347, 17 L. sene 1027.

21 BOA, MD 71, hüküm 319, 25 Ra. sene 1002.

22 BOA, MD 23, hüküm 600, 9 L. Sene 981.

23 Barkan vd. (1988, 112, 113).

24 Barkan, 114.

19. İnegöl'de *Yeniköy isimli köyü Padişah I. Murad, Ali isimli şahıstan satın alıp* Bayezid Paşa'ya mülk olarak vermiş, paşanın ölümünden sonra mülk köy kızı Hadice Hatun'a intikal etmiş, o da köyü sonradan Halil Paşa'nın kızı İl-aldı Hatun'a satmıştır[25].

20. Yukarıda adı geçen Hadice Hatun, İnegöl'de Dömez köyündeki mülk hissesini İl-aldı Hatun'a satmıştır[26].

21. İnegöl'de Üç çiftlik büyüklüğündeki bir arazi, Has Murad Bey'in ölümüyle oğlu Bayezid Çelebi'ye "irsle" intikal etmiş, o da söz konusu araziyi kadı huzurunda Hüseyin Kethuda'ya satmıştır[27].

22. Yenişehir'de Örencik mezrası, Yazıcı Ali tarafından satın alınmış, sonra Kâtib Alaeddin'e intikal etmiş, daha sonra Bursa kadısının hüccetiyle Mevlana Muhiddin satın almış, ondan da *İstanbul kadısı Şah Çelebi'nin huzurunda yapılan satışla* adı geçen mezraa Defterdar Şemsi Bey'in mülkü olmuştur[28].

23. Göl kazasında, İki hisse olan Eşlüce köyünün bir hissesi Ali Bey'in hatunu Devlet Hatun'un, diğer hissesi ise İsmail Bey'in hatunu Küre Hatun'un eşkincili mülkleridir. Daha sonra köyün her iki hissesi Yörgüç Paşa tarafından alınmış, ölümünden sonra [oğlu] İsa Bey'e intikal etmiş, o da Köse Hamza Bey'e satmıştır. Sonrasında ise Köse Hamza Bey'in oğlu, torunu ve onların çocukları tarafından mülk olarak kullanılmış, bazıları hisselerini satmışlardır[29].

24. Harmankaya, Doğan, Karaağaç, Ak, Alınç, Çay, Karaoğlan, Kuzca, İğdir, Gömele, Eğri-at, Yenice, Sorkun köyleri; Selbükü, Kızılca-meşhed, Sürüm mezraları ile Durası ve Mehmed isimli iki çiftlik, Mihal Gazi'nin oğlu Ali Bey'in gerek satın alma yoluyla, gerekse babadan kalma mülkü iken ölümünden sonra oğlu Mehmed Bey'e intikal etmiştir. Daha sonra bu arazilerin tümü Haleb Beylerbeyi olan (Nişancı) Mehmed Paşa tarafından *"hüccet-i şer'iyye mûcebince"* satın alınıp kurduğu vakfa tahsis edilmiştir[30].

**

Benzeri kayıtlara arşivlerimizde çok sayıda rastlanabildiğinden listeyi sayıca artırabilmek mümkündür. Ancak burada sadece mülk olarak kullanılan veya üçüncü şahıslara satışa konu olan arazilerle ilgili kayıtlar dikkate alınmaya çalışılmıştır.

---

25 Barkan, 104

26 Barkan, 103

27 Barkan, 103.

28 Barkan, 235.

29 Barkan, 312.

30 Barkan, 312-317; Yaşar Gökçek, *Akıncılar Gazi Mihaloğulları*, İst. Ünv. Mezuniyet Tezi, 1950, s. 68, vesika I.

Sonuç olarak

a. Osmanlı Devleti'nde temlik suretiyle şahıslara verilmiş olan arazilerin mevcut hukuk sistemi içinde tam bir mülk özelliği gösterdiği,

b. Bunların hukuk mercileri kanalıyla alınıp satılabildiği,

c. Bu satış işlemlerinin Kazaskerlik, İstanbul kadılığı gibi yüksek seviyeli mahkemelerde de gerçekleşebildiği,

d. Ülkenin tahriri (vergi sayımı) yapılırken, arazilerin mülkiyetini gösteren temlikname ve hüccet gibi belgelerin, katipler tarafından -Mecelle'de 1737. maddede *"kesin delil"* olarak kabul edilen- *"kuyud-ı hakani"* ismiyle anılan defterlere kaydedildiği,

e. Kuyud-ı hakanî (defter-i hakanî) kayıtlarının tapu sicili hükmünde bulunması ve Osmanlı döneminde arazilerin hem temlik hem de satış işlemlerini gösteren belgelerin de bu defter-i hakanîlere kaydedilmesi nedeniyle, bu kayıtların bugün mülkiyeti gösteren tapu sicili olarak kabul edilmesinin gerektiği,

f. Temlikten sonra satış yoluyla üçüncü şahısların eline geçmiş olan ve uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla da tam bir mülkiyet özelliği gösteren bu arazilerin daha sonra vakfedilmesi suretiyle meydana gelen vakıfların hukukî durumlarının da tekrar gözden geçirilmesinin gerekeceği,

g. Osmanlı Arşivi'nde vakıflarla ilgili yeni açılmış olan tasnifte 5 milyon adet belgenin bulunduğu ve tatbikata ait bu belgelerin mahkeme ve bilirkişilerce incelenmesinin zaruri olduğu,

h. Padişahların da üçüncü şahıslar gibi gayri menkuller satın alabildiği göz önünde bulundurularak, padişah mallarının [emlâk-i hümayun] hukukî konumlarının ayrıca incelenmesi gerektiği, bunlar arasında bulunan gayri menkullerin temliki ve sonrasında yapılan vakıfların hukukî durumlarının da farklı olabileceği,

i. Temlik ve vakıflarla ilgili olarak uygulamaya ait belgelerin, yerleşik öğretiyi desteklemeyebileceği[31] gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Son olarak şu ifade edilebilir ki, Osmanlı dönemi vakıfları ve özellikle de arazi vakıflarıyla ilgili olarak mahkemelerde devam eden davalarda kullanılmak üzere uzmanlar tarafından, arşivlerde başta *"defter-i hakanîler", "temliknâmeler"* ve *"şer'iye sicilleri"* olmak üzere, diğer belgelerin bulunduğu fon ve tasniflerde yer alan tatbikata ait vesikalar üzerinde yapılacak derinlemesine incelemelerin yeni bilgi ve hukukî görüşlere imkân tanıyacağı ortadadır.

[31] Mesela arazi temliklerine karşı fetva ve yazıları olduğu söylenen meşhur Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin, yine temlik suretiyle tesis edilmiş olan İbrahim Paşa vakfiyesinin altıncı sayfasında imza ve mührü bulunmaktadır (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, defter nr. 5611, 29 Z. 944/29 Mayıs 1538).

EKLER (RESİMLER)

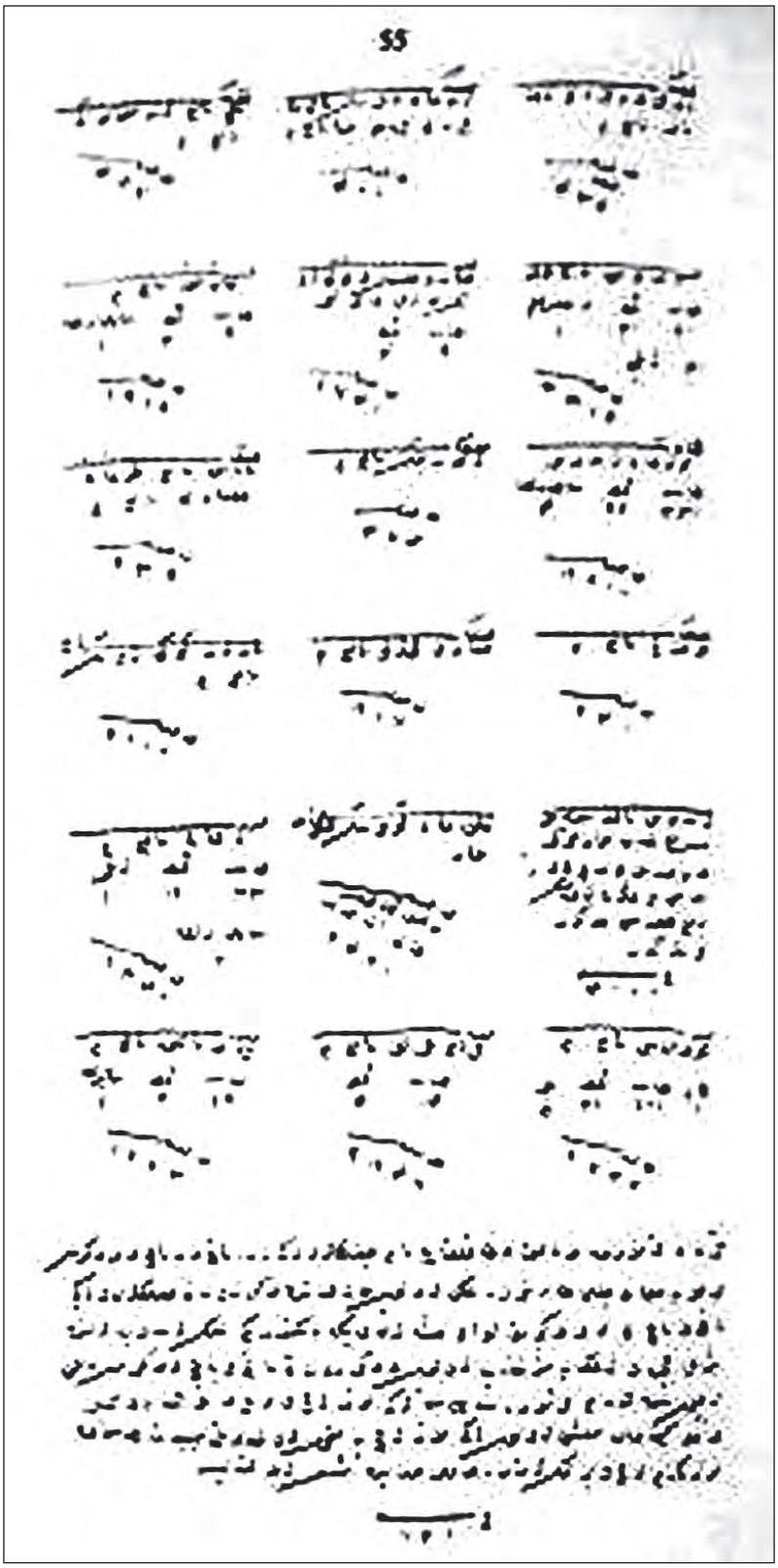

Ek 1: Boyalık ve Dağlıkaç çiftliklerinin satış kaydı

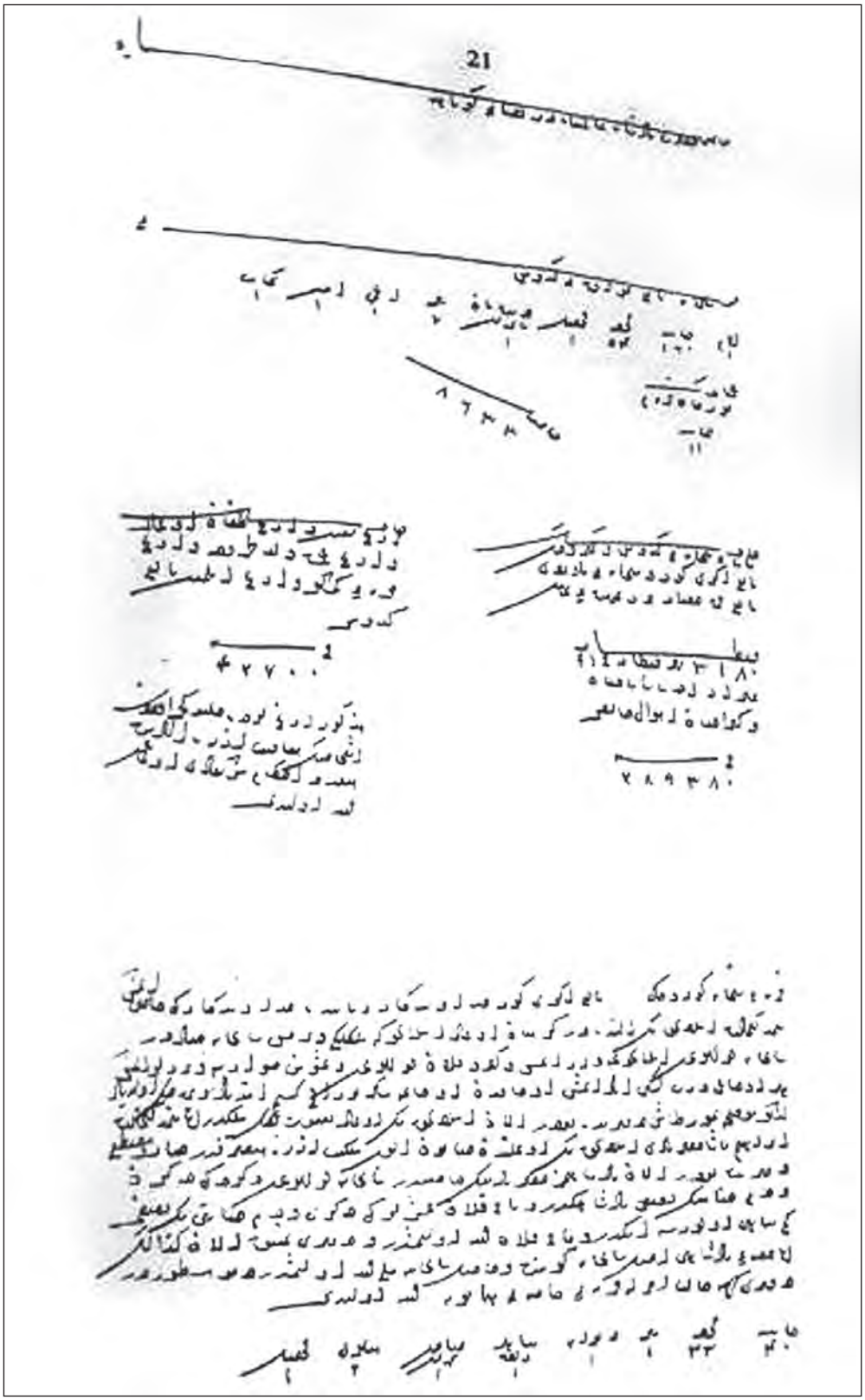

EK 2: Selhane-i Köprücük köyünün satış kaydı

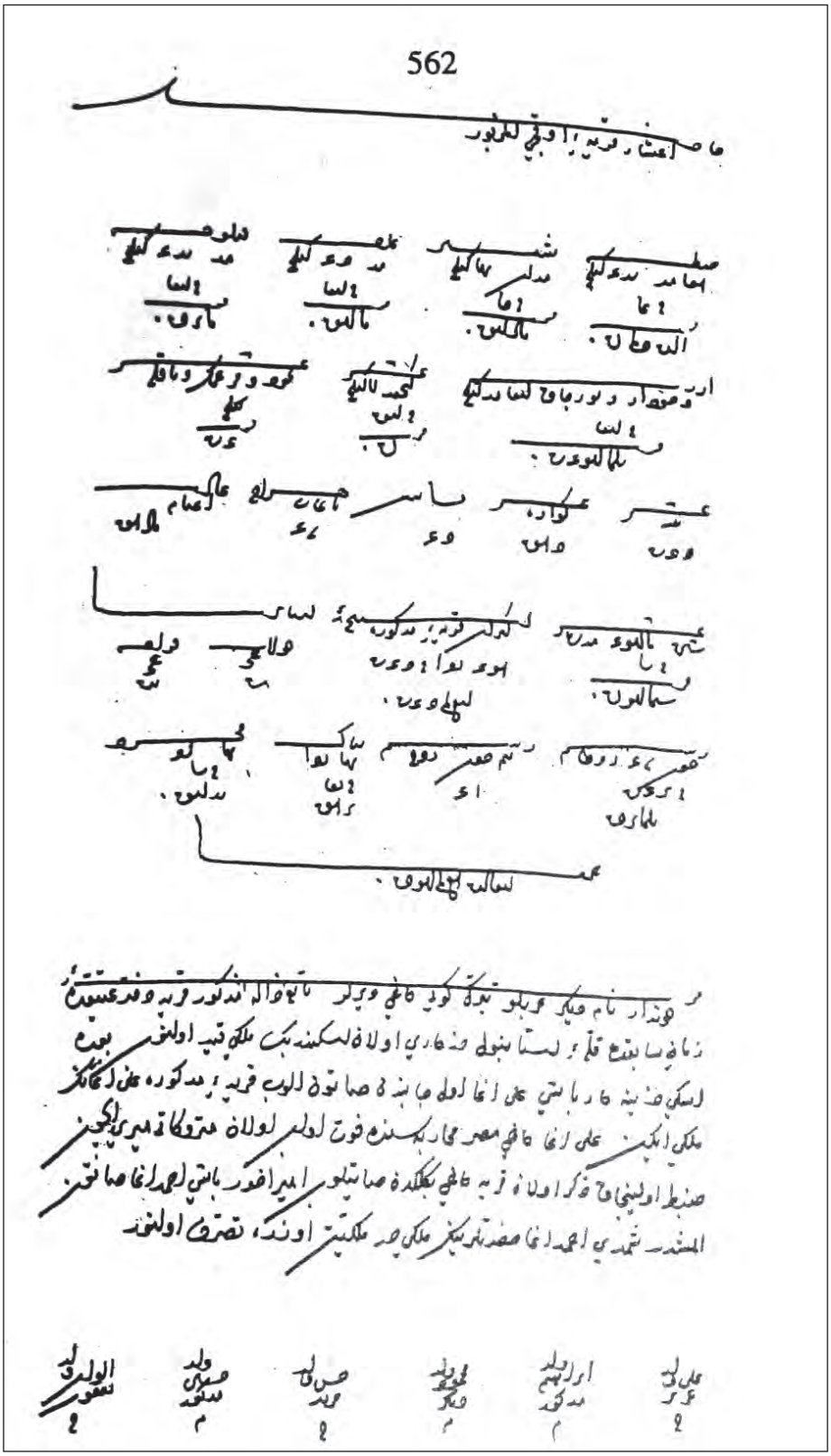

EK 3: Gelibolu'ya bağlı Dündar köyünün satış kaydı.

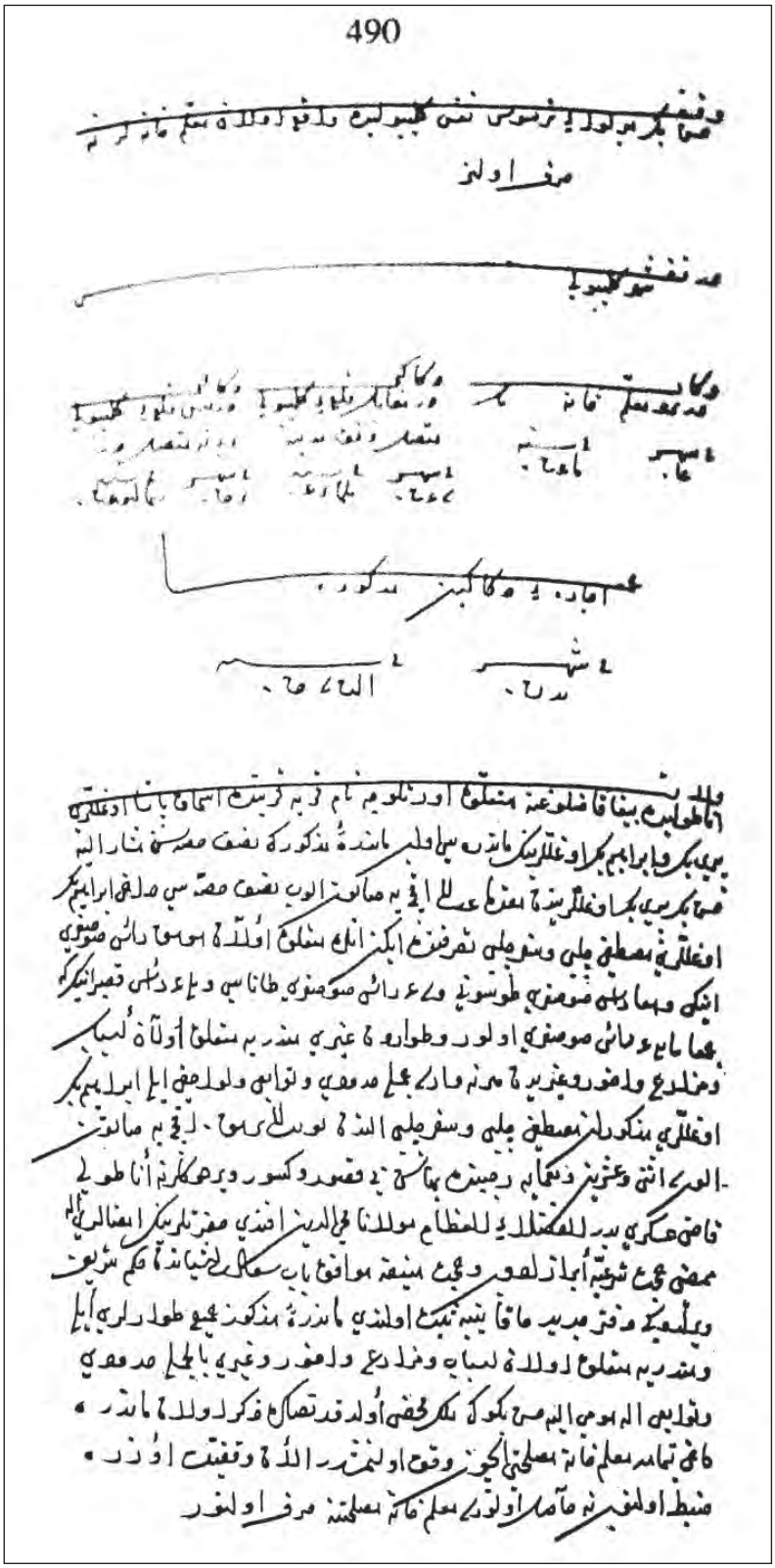

Ek 4: Biga kazasına bağlı Örtülüce köyünün yakınındaki mandıra arazisinin satış belgesi.

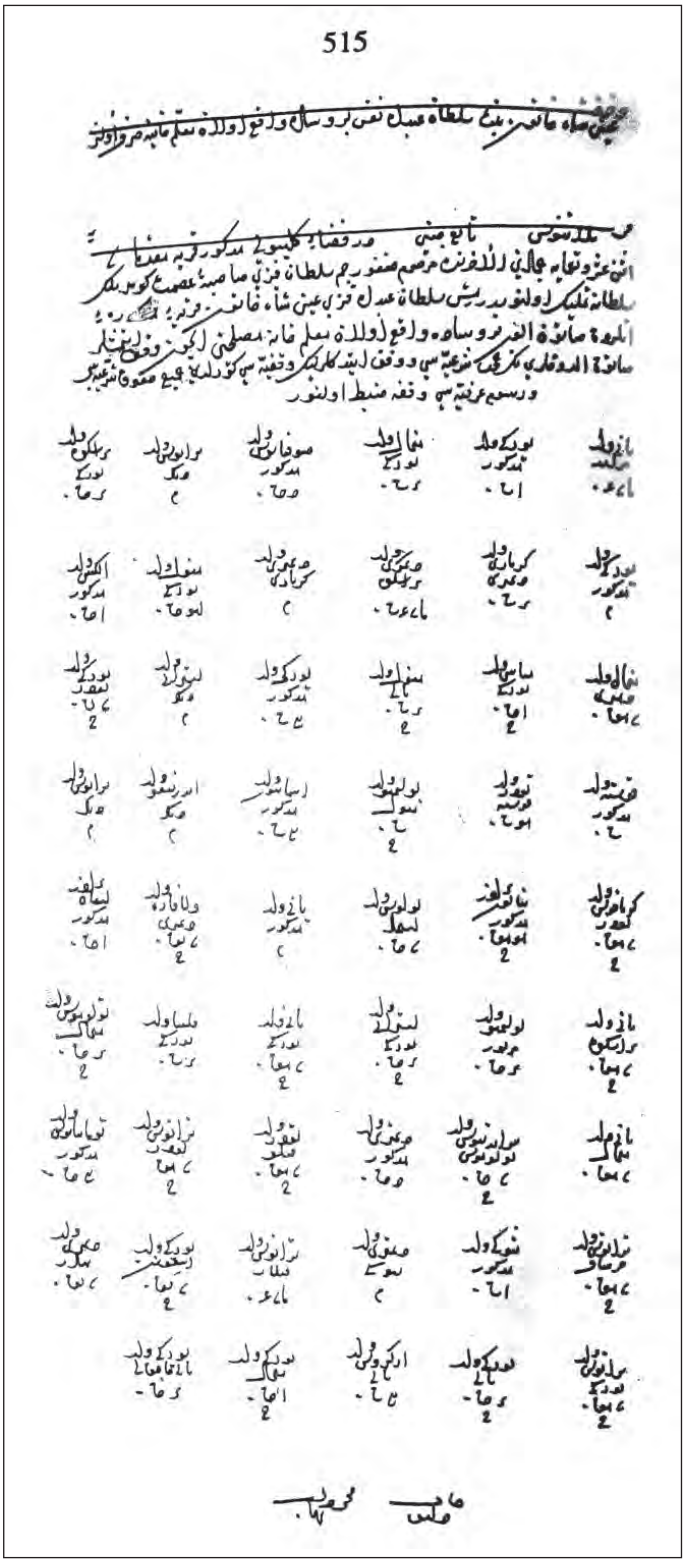

Ek 5: Çinbi (Çimbe) kazasına tabi Platnos köyünün Cem Sultan'ın kızı Gevher Melek Sultan tarafından Aynişah Hatun'a satılması.

Ek 6: Gevher Melek Sultan'a II. Bayezid tarafından temlik edilen Çinbi kazasındaki Kalamiç köyünün Ahmet Paşa tarafından satın alınması

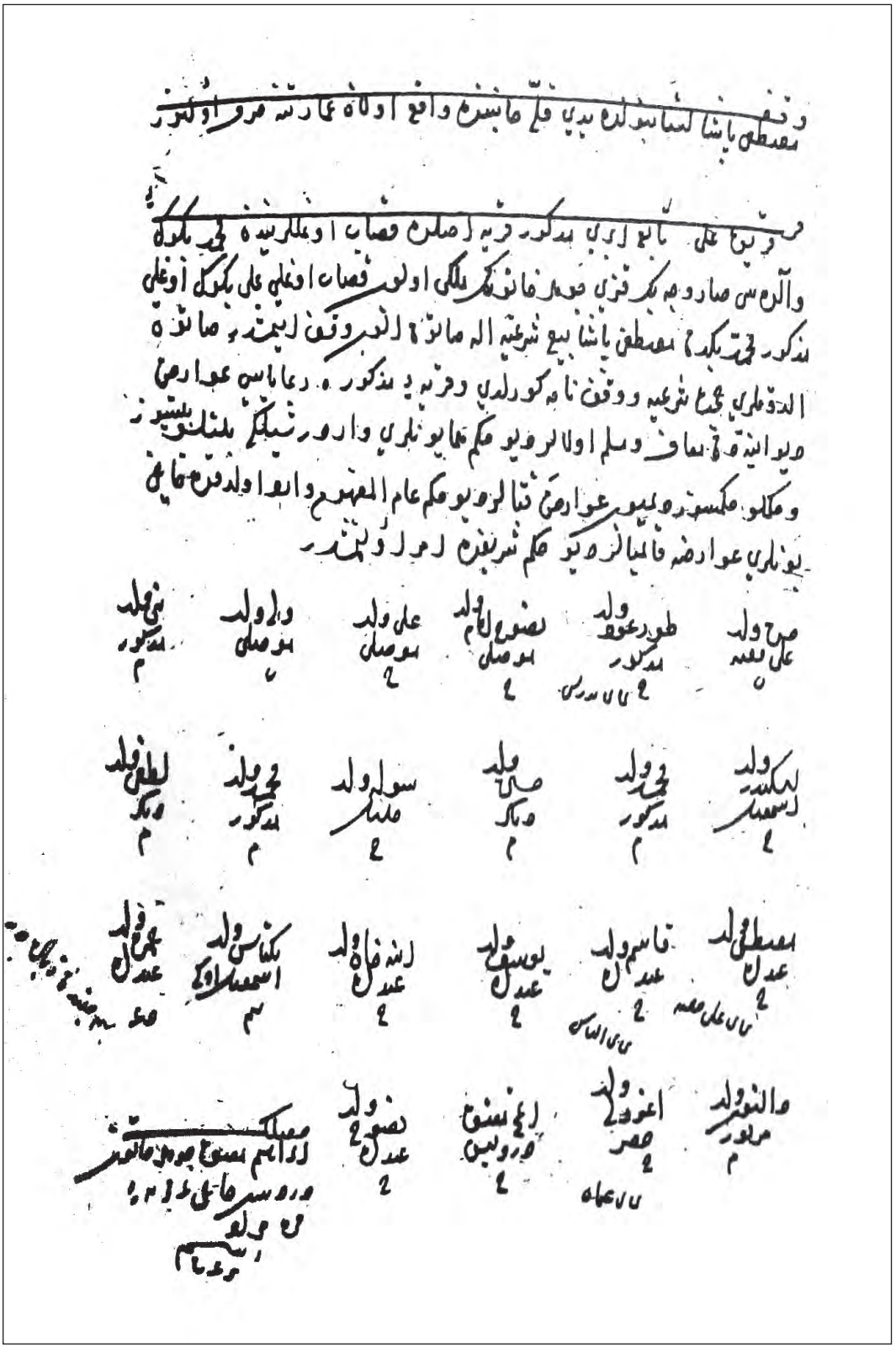

Ek 7: Kırık Ali köyünün Mehmed Bey tarafından Mustafa Paşa'ya satılması. (Tapu Defteri 75, s. 526)

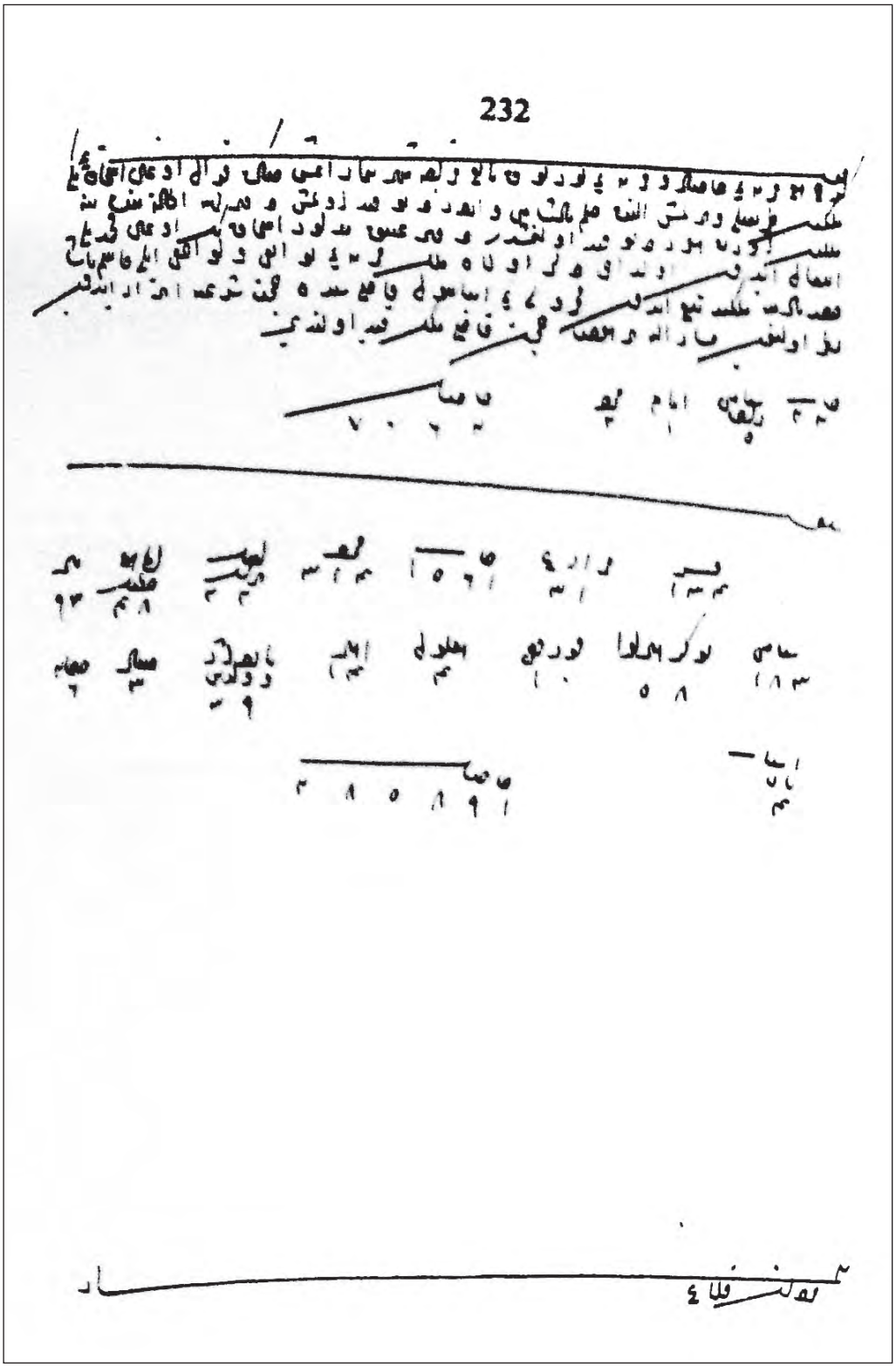

Ek 8: Karacaşehir (Eskişehir'de) kazasındaki üç köyün İstanbul kadısının hüccetiyle Kasım Paşa'ya satılması. (Tapu Defteri 438, s. 232)

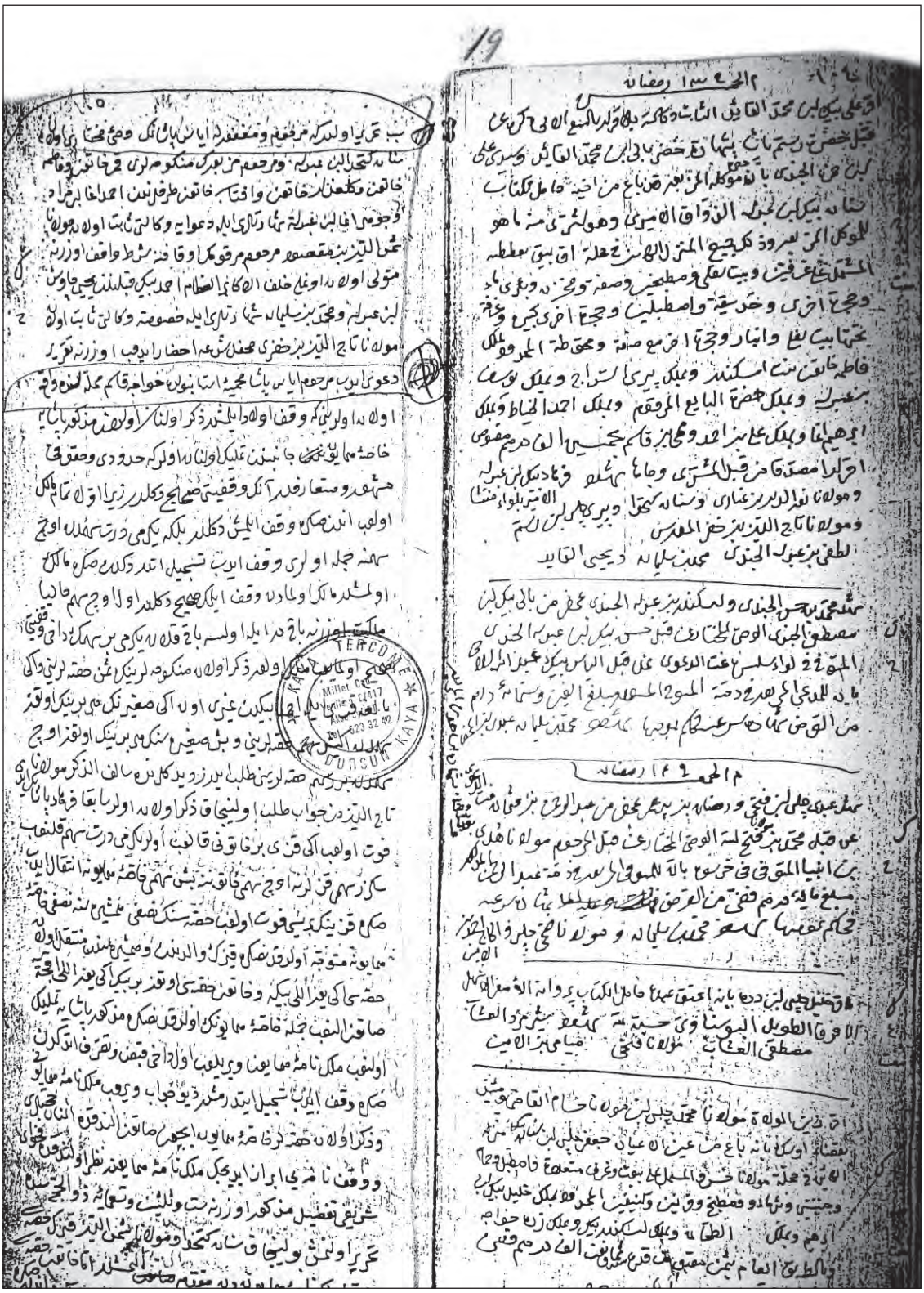

Ek 9: Sadrazam Ayas Paşa'nın, Pınarhisar kazasında Kurt ve Yüreğil köyleri arasındaki iki mandıra ile Yuvan köyü ve Kıraçlıcak deresine kadar uzanan çayırları satın alması (İstanbul Kadılığı, *Evkaf-ı Hümayun Sicilleri*, 4/40)

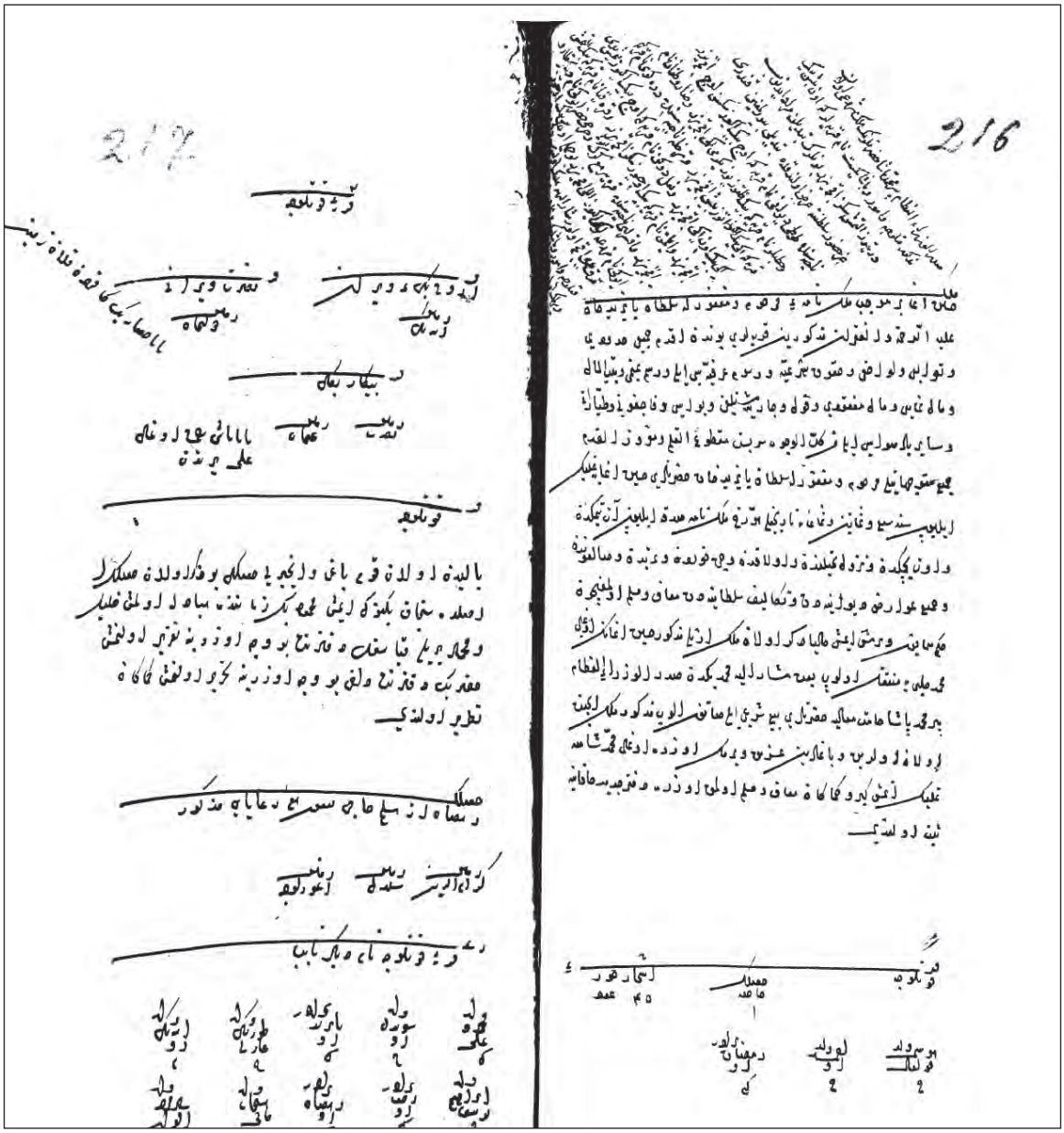

Ek 10: Hüseyin Ağa'dan "irsen" oğlu Mehmed Bey'e intikal eden Tekirdağ'ın Kutluca, Umur ve Paşayiğit isimli köylerin Sadrazam Pir Mehmed Paşa tarafından satın alınması. (Tapu Defteri 50, s. 216-218)

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tahrir Defterleri

TD nr. 50

TD nr. 75

TD nr. 438

TD nr. 639

Mühimme Defterleri

MD nr. 5

MD nr. 23

MD nr. 71

MD nr. 82

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Defter nr. 5611

İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicili Arşivi

Evkaf-ı Hümayun Sicilleri, 4/40

Araştırma İnceleme Eserleri

AKGÜNDÜZ, A. (1988), İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara.

BARKAN Ö.L.-MERİÇLİ E. (1988), Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, Ankara.

GÖKÇEK, Y. (1950), *Akıncılar Gazi Mihaloğulları*, İst. Ünv. Mezuniyet Tezi, İstanbul.

MUHAMMED AHMED SİMSAR (1940), The Waqfiyah of Ahmed Pasa, Philadelphia University of Pennsylvania Press, London: Humphrey Milford: Oxford University Press.

MUSTAFA NURİ PAŞA (1992), Netayic Ül-Vukuat, Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi (Sadeleştiren Neşet Çağatay), c. III-IV, Ankara.

ÖZCAN, T. (2005), Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* İstanbul.

ÖZTÜRK, N. (1995), Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara.

ŞAHİN İ.-EMECEN F. (1994), Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.